

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی

The Components of the Resistance Literature in the Elementary School Curriculum

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۰۲/۲۶؛ تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۰/۰۷/۲۵

 Dor: 20.1001.1.17354986.1401.17.64.8.4

M. Pashaei (Ph.D)

محمد رضا پاشایی^۱

Abstract: Resistance literature and wise confrontation with it is one of the goals of the educational and political field in the documents of fundamental transformation of education, based on which the curriculum developers seek to create children's thoughts and behavior. The present study, which was conducted by content analysis method aims to identify the level of attention to the components of sustainability literature in the statistical population, including six first to sixth grade elementary school books. Also the presentation ways for the concepts of patriotism, design of religious concepts and symbols and national symbols were investigated. Most of the other components, and keeping the memories of the revolution and the holy defense alive, hope for the future, invitation to struggle and invitation to unity are emphasized less than other components. Therefore, based on the goals stated in the education documents and the behavioral characteristics of primary children, it is suggested that this combination be revised.

Keywords: Sustainability Literature, Elementary Persian Books, Fundamental Transformation Document

چکیده: ادبیات پایداری و مواجهه خردمندانه با آن از جمله اهداف ساحت تربیتی و سیاسی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش است که بر این اساس، برنامه‌ریزان آموزشی با انتخاب متون مربوط به ادبیات پایداری تلاش کرده‌اند زمینه‌های رشد و تربیت فردی و اجتماعی را در اندیشه و رفتار کودکان ایجاد نمایند. پژوهش حاضر که با روش تحلیل محتوا و با هدف شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در جامعه آماری شامل شش کتاب پایه اول تا ششم مقطع ابتدایی صورت گرفته است، نشان داد مفاهیم وطن‌دوستی، طرح مفاهیم و نمادهای دینی و معرفی نمادهای ملی بیشتر از سایر مؤلفه‌ها، و زنده نگه داشتن خاطرات انقلاب و دفاع مقدس، امید به آینده، دعوت به مبارزه و دعوت به اتحاد کمتر از سایر مؤلفه‌ها مورد تأکید قرار گرفته‌اند؛ بنابراین بر اساس اهداف مندرج در اسناد تعلیم و تربیت و ویژگی‌های رفتاری کودکان ابتدایی پیشنهاد می‌شود این ترکیب مورد بازنگری قرار گیرد.

کلیدواژه‌ها: ادبیات پایداری، کتاب‌های فارسی ابتدایی، سند تحول بنیادین.

مقدمه و بیان مسأله

عرصه تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در عرصه‌های مختلف است و نظام آموزشی نقش موثری در تحولات اجتماعی و سیاسی دارد و می‌تواند متضمن بقا یا اضمحلال یک نظام سیاسی و اجتماعی باشد (یوسف زاده، ۱۳۹۹: ۱۷۴). از این رو، آموزش و پرورش مهمترین نهاد آموزشی در هر کشور است که زمینه ساز توسعه و رشد اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در جامعه است. این نهاد، تعلیم و تربیت کودکان و نوجوانان را بر عهده داشته و در آموزش و یادگیری ارزش‌ها و فرهنگ هر ملت نقش اساسی دارد. به عبارتی هر آنچه که لازم است افراد یک جامعه بدانند و در زندگی خود بدان توجه نموده و مد نظر داشته باشند بایستی بنیان آن در دوره تحصیلات مدرسه‌ای در ذهن افراد نهاد شود (خموشی بیگدلی، ۱۳۹۸: ۱۷۸).

زبان و ادبیات فارسی نیز به عنوان یکی از محورهای بنیادین در نظام تعلیم و تربیت، در گذر از هزاره‌های تاریخ و در هر دوره آثار ارجمندی را ثبت و در بایگانی خود حفظ کرده است؛ هر کدام از این آثار نمودی از رویدادهایی است که ایران آن روزگار، تجربه و برای استفاده آیندگان از آن تجارب، ثبت کرده است. مجموعه این آثار مکتوب، فرهنگ گرانقدر ایران را شکل داده است. بنابراین، هویت‌بخشی به قوم ایرانی و حفظ وحدت ملی از جمله کارکردهای ادبیات فارسی و مایه مباحثات و سرفرازی ماست.

یکی از جلوه‌های تعهد در ادبیات جهان، ادبیات پایداری است و «نوعی از ادبیات متعهد و ملتزم است که از طرف مردم و پیشروان فکری جامعه در برابر آنچه حیات مادی و معنوی آن‌ها را تهدید می‌کند، به وجود می‌آید» (بصیری، ۱۳۸۸: ۲۶۱). از این رو با هدف غایی آن رفع ظلم و ایجاد عدل در جوامع است. در این تعریف، تعهد و التزام اصلی‌ترین شاخصه ذکر شده است که از جانب مردم و اندیشمندان جامعه ایجاد می‌شود. سنگری در تعریف خویش از ادبیات، بیان هنرمندانه زشتی‌ها و بیداد داخلی یا تجاوز خارجی را محور قرار داده است: «ادبیات مقاومت، به مجموعه آثاری اطلاق می‌شود که از زشتی‌ها و پلشتی‌های بیداد داخلی یا تجاوزگر بیرونی، در همه حوزه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی، با زبانی هنری (ادبیانه) سخن می‌گوید (سنگری، ۱۳۸۹: ۱۸)؛ لذا ادبیات پایداری، به مبارزه و پایداری در

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی مقابل جریان‌های ضد آزادی و ایستادگی در برابر آنان تشویق می‌کند و متضمن رهایی، رشد و بالندگی جوامع انسانی است» (شکری، ۱۳۶۶: ۱۱). ادبیات پایداری معمولاً به آثاری اطلاق می‌شود که تحت تاثیر شرایطی چون اختناق و استبداد داخلی، نبود آزادی‌های فردی و اجتماعی، قانون گریزی و قانون ستیزی با پایگاه‌های قدرت و سرمایه‌های ملی و فردی و غیره شکل می‌گیرند. ادبیات پایداری، بیان‌کننده ستم ستمگران در تمامی دوره‌های تاریخی است. این نوع ادبیات به انسان‌ها آگاهی، مقاومت، ایثار و درنهایت ایستادگی و انقلاب را می‌آموزد (حسین‌زاده و محمودی زاده، ۱۳۹۵: ۲).

صرف‌نظر از ویژگی‌های کلی ادبیات پایداری، وجه متمایز این نوع ادبیات از سایر مقوله‌های ادبی در پیام و مضمونش نهفته است. بدین معنا که «آثار موجود در حوزه ادبیات پایداری اغلب آینه دردها و مظلومیت‌های مردمی هستند که قربانی نظام‌های استبدادی شده‌اند. این آثار ضمن القای امید به آینده و نوید دادن پیروزی موعود، دعوت به مبارزه و ایستادگی در برابر ظلم و ستم، ستایش آزادی و آزادگی، ارج نهادن به سرزمین مألوف و شهیدان و جان باختگان وطن را در بطن خود دارند» (سنگری، ۱۳۸۳: ۲۶). به عبارت دیگر، ادبیات پایداری نوهی هویت بخشی در افراد به وجود می‌آورد یعنی به بازتولید و بازتغییر دائمی الگوی ارزش‌ها، نمادها، خاطره‌ها، اسطوره‌ها و سنت‌هایی می‌پردازد که میراث متمایز دولت‌ها را تشکیل می‌دهد (علوی مقدم و افراسیابی، ۱۴۰۰: ۱۴۸).

از جمله ابزار و عناصری که می‌تواند ادبیات پایداری و جلوه‌ها و مؤلفه‌های آن را به خوبی به مخاطبان عرضه، تبیین و ترویج کند، کتاب‌های درسی رایج در نظام آموزشی است. کتاب‌های درسی نه تنها محتوای آموزشی را مشخص می‌کنند؛ بلکه آنچه قرار است دانش‌آموز از آن محتوا درک کند را هم مستقیماً تحت تأثیر قرار می‌دهند (حمیدی، ۱۳۹۹: ۱۸۸).

به عبارت دیگر، با وجود پیشرفت‌های قابل توجه در علوم آموزشی و تنوع روش‌ها و ابزارهای آموزش، هنوز کتاب‌های درسی، اهمیت و جایگاه خود را در اکثر کشورها حفظ کرده‌اند. چه کشورهایی که از ابزارها و روش‌های بسیار به روز و مدرن بهره می‌گیرند و چه کشورهایی که هنوز به شکل سنتی آموزش و پرورش خود را اداره می‌کنند. در آموزش و پرورش، کتاب درسی به عنوان خط مشی دهنده کلاس درسی و جهت دهنده به معلم از نقش اساسی و بنیادی برخوردار است؛ به گونه‌ای که مرجع رسمی مورد استناد برای تعیین محتوا و

برنامه آموزشی و راهنمای عمل کارگزاران و فراگیران محسوب می‌شود (سراج و همکاران، ۱۳۹۸: ۱۱۶)؛ از این رو، هر انتظار و مطالبه‌ای که از نظام آموزشی برای یادگیری و یا نهادینه شدن در کودکان و نوجوانان وجود دارد، می‌بایست در کتاب درسی لحاظ گردد (خموشی، ۱۳۹۸: ۱۸۱)؛ لذا دست‌اندرکاران تهیه این کتب، در جوامع مختلف، برای آموزش مفاهیم و آموزه‌های ملی و فرهنگی خود از این محمل بهره می‌گیرند. در این میان، کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی به عنوان آثاری که بیشترین تأثیر را در ذهن و زبان کودک می‌گذارند، جایگاهی ویژه در میان سایر کتب این دوره دارند؛ زیرا که آموزش و پرورش به عنوان دومین نهاد پس از خانواده، نقش مهمی در رشد شخصیت دانش‌آموزان دارد و در نظام آموزشی کشور، کتاب‌های درسی به طور متمرکز محور کار مدارس هستند. بنابراین توجه به محتوای کتاب‌های درسی در جهت پرورش و تقویت هویت ملی دانش‌آموزان امری بسیار مهم است (ایشانی، ۱۳۹۵: ۱۲۰).

حال که در اسناد بالادستی نظام تعلیم و تربیت ما و از جمله «سند تحول بنیادین»، اهمیت پرورش نسل جوانی که در بستر فرهنگ ایرانی - اسلامی به خود می‌بالد و افتخار می‌کند، به کرات مورد توجه واقع شده است، و از این رو، در فصل پنجم سند تحول بنیادین تحت عنوان «هدف‌های کلان» بند یک، ویژگی‌های مورد نظر برای تربیت نسل جوان کشور چنین توصیف می‌شود: «تربیت انسانی موحد، مؤمن و معتقد به معاد و آشنا و متعهد به مسئولیت‌ها و وظایف در برابر خدا، خود، دیگران و طبیعت، حقیقت جو و عاقل، عدالت خواه و صلح جو، **ظلم ستیز، جهادگر، شجاع و ایثارگر و وطن دوست**، مهرورز، جمع‌گرا و جهانی اندیش و غیره» (سند تحول: ۲۴). بنابراین، اهمیت کتب درسی و نظام آموزش و پرورش برای اجرا و ترویج این اهداف بسیار واضح و مبرهن است. از این رو پژوهش حاضر در پی پاسخگویی به این دو سوال اصلی است که:

۱. میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری و مقاومت در کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی تا چه اندازه است؟
۲. کدام مؤلفه‌های ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی مورد توجه و تأکید بیشتری قرار داشته است؟

پیشینه پژوهش

ادبیات پایداری از مفاهیمی است که به دلایل مختلفی از جمله هویت بخشی و ایجاد اتحاد و انسجام همواره مورد توجه دولتمردان بوده و سعی داشته‌اند به انحاء مختلف آن را در جامعه نهادینه کنند. از این رو شاهد تألیف و انتشار برخی کتب و مقالات در این حوزه هستیم که به اختصار به برخی از آنها اشاره می‌شود:

«ادبیات پایداری در شعر مشروطه» عنوان کتابی است که حسن زاده و محمودی زاده (۱۳۹۵) تألیف و منتشر کرده‌اند. در این کتاب ضمن اشاره به ویژگی‌های فرهنگی و اوضاع حاکم بر جامعه ایران در عصر قاجار، به اندیشه تغییر ساختار حکومت در قالب شعر توسط شاعران و اندیشمندان پرداخته است.

فروزانفر و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله «مضامین شاخص ادبیات پایداری در بخش حماسی شاهنامه فردوسی» با روش تحلیل محتوا نتیجه گرفتند شاهنامه فردوسی با دارا بودن مضامینی چون دعوت به اتحاد و همدلی، میهن دوستی، ظلم ستیزی، بیدادگری، هشدار، نخستین و کامل-ترین منبع مقاومتی ایرانیان در ادبیات پایداری است.

کاموربخشایش، دادبه و گنابادی (۱۳۹۹)، در مقاله‌ای با عنوان «پیوستگی تاریخی- فرهنگی ادبیات دفاع مقدس با ادبیات پایداری»، ضمن اشاره به پیشینه طولانی و تاریخی مفهوم ادبیات پایداری در ایران، با روش تلفیقی نتیجه گرفتند که پیوستگی‌های تاریخی، فرهنگی، دینی و ملی عمیقی بین ادبیات دفاع مقدس و ادبیات پایداری وجود دارد به نحوی که ادبیات دفاع مقدس تداوم ادبیات پایداری محسوب می‌شود.

خدادای و سمیع زاده (۱۳۹۹) در پژوهش «تحلیل ساختار ادبیات پایداری در ژانرهای تعلیمی و مقاومت» ضمن بیان تعاریفی از ادبیات پایداری، با روش توصیفی-تحلیلی به بررسی عناصر روایی تأثیرگذار در تحول ساختار ادبیات پایداری در دو ژانر تعلیمی و مقاومت پرداختند و نتیجه گرفتند که گرچه مفهوم ادبیات پایداری در هر دو دیدگاه-قدیم و جدید-به معنای ایستادگی است؛ اما عناصری چون: «موقعیت روایت شنو»، «نوع دشمن»، «مفهوم پیام»، «موقعیت زمانی»، «بن مایه‌های مختلف» و «نوع ژانر» در تشکیل و تفکیک ساختار ادبیات پایداری در دو ژانر تفاوت‌هایی ایجاد کرده است.

هر چند پژوهش‌هایی در خصوص ادبیات پایداری و مؤلفه‌های آن صورت گرفته است، اما به نظر می‌رسد تحقیق مستقلی که به بررسی مؤلفه‌های ادبیات پایداری در کتاب‌های درسی بپردازد، کمتر صورت گرفته و از این نظر پژوهش حاضر می‌تواند پژوهشی تازه محسوب شود.

روش پژوهش

این پژوهش از نظر هدف کاربردی است که با توجه به ماهیت آن به روش توصیفی - تحلیلی در محتوای برنامه درسی دوره ابتدایی انجام شده است. بدین صورت که نتایج آن مبتنی بر رویکرد تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی در مقوله مؤلفه‌های پایداری انجام شده است.

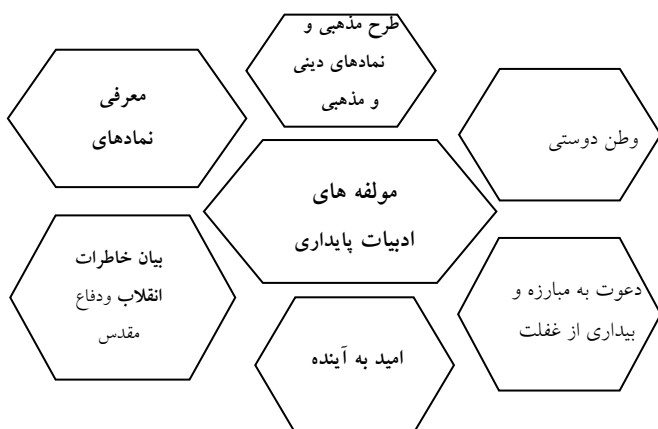
جامعه آماری این پژوهش کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ به تعداد شش کتاب است و به صورت تمام شمار مورد بررسی قرار گرفت و از این رو، تمام جامعه آماری به عنوان حجم نمونه در نظر گرفته شده است. روش گردآوری داده‌ها در پژوهش پیش رو، روش اسنادی و کتابخانه‌ای است. از این رو تعداد ۶ کتاب فارسی دوره اول تا ششم ابتدایی و محتوای آن شامل متون نظم و نثر، تصاویر و فعالیت‌ها مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. پس از بررسی این مؤلفه‌ها، تعداد ۱۱ مؤلفه شناسایی شد که با مصاحبه با ۵ نفر از استادان ادبیات فارسی و مولفان کتاب‌های درسی، این شاخص در قالب ۶ مؤلفه کلی به شرح ذیل مورد تأیید قرار گرفت.

یافته‌های پژوهش

مؤلفه‌های ادبیات پایداری در کتاب‌ها و منابع، با عناوین مختلف و به صورت‌های متفاوتی بیان و ارائه شده‌اند. بر اساس مؤلفه‌های شناسایی شده، پژوهش حاضر در بررسی چگونگی و میزان توجه به این مؤلفه‌ها در کتاب‌های درسی فارسی دوره ابتدایی به این نتایج دست یافته است.

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی

نمودار ۱: مؤلفه‌های ادبیات پایداری

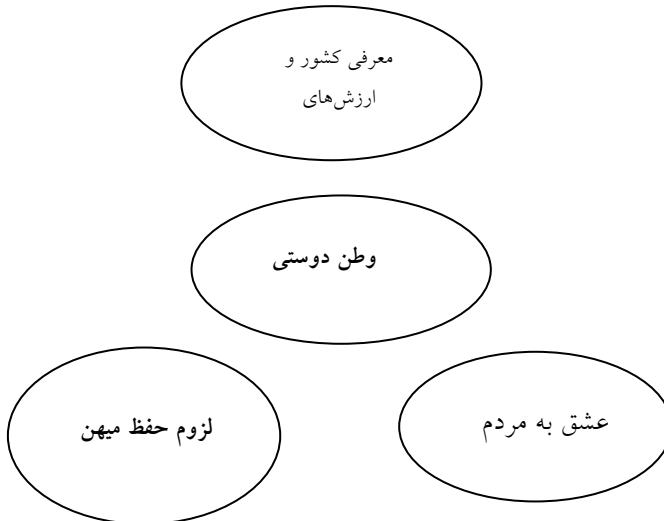
ترسیم از نگارنده بر اساس یافته‌های تحقیق و نظر نخبگان

مؤلفه‌های ادبیات پایداری در کتاب‌های فارسی و میزان توجه به هر یک

وطن دوستی:

حب وطن و وطن خواهی، در اندیشه مسلمانان، ریشه در احادیث نبوی همچون «حُبَّ الْوَطَنِ مِنَ الْإِيمَانِ» دارد. از مفهوم وطن تعابیر مختلفی ارائه شده است. عده‌ای وطن را محدوده جغرافیایی می‌دانند که در آن متولد شده‌اند و کسانی را که در این محدوده مشخص زندگی می‌نمایند، هم وطن می‌خوانند. این تعریف از وطن، نزد بسیاری از شعرا و نویسندگان رایج است. سرزمین، برای یک شاعر و نویسنده همه چیز است و بر خود فرض می‌داند به هر زبانی و گویشی از کشور خود دفاع کند. آنچه از مفهوم وطن در کتب درس ارائه شده، کشوری است با مرزهای جغرافیایی مشخص که بر روی نقشه‌های جهان با مساحت و پرچم مشخص معلوم است. «هست نعمت، بسیار/ توی دریای خزر/ یا که در آب خلیج، که بُود نام دل‌انگیزش فارس/ نام زیبای مقدس، که برازنده‌تر از هر نامی است...» (فارسی سوم: ۹۴) برای تقویت حس وطن‌دوستی در بچه‌های دبستانی، نویسندگان کتب درسی از چند روش بهره گرفته‌اند.

نمودار ۲: مؤلفه‌های ارزش‌های جغرافیایی

الف) معرفی کشور و ارزش‌های جغرافیایی و فرهنگی آن

در پایه اول و دوم دبستان بر معرفی جغرافیای ایران و ارزش‌های بومی آن تأکید شده و در پایه‌های بالاتر به تدریج به معرفی ارزش‌های تاریخی و شخصیت‌های ادبی و علمی ایران زمین توجه شده است. «زیبا، زیبا، زیبایی، ای ایران/ میهن خوب مایی، ای ایران...» (فارسی اول: ۴۷). در کتاب فارسی دوم صفحه ۷۹ و ۸۰ ضمن توصیف ویژگی‌های طبیعی کشور، تعدادی از نمادهای ملی و مذهبی با تصویر معرفی شده است: «حرم امام هشتم، آرامگاه فردوسی، کندوان تبریز، آرامگاه حافظ، سی و سه پل اصفهان، قلعه دماوند، ماسوله گیلان، ارگ بم، بیستون کرمانشاه، برج میلاد تهران و تخت جمشید».

روش دیگر برای ایجاد حس وطن دوستی، معرفی نمادهای علمی و فرهنگی ایران از گذشته تا حال است که خدمات آنان فراتر از مرزهای جغرافیایی رفته و همه مردم دنیا از محصول علم و هنر آنان بهره‌مند شده‌اند: «سرزمین زرخیز/ سرزمینی که به جهان خدمت کرد/ به هنر رونق داد/ علم و دانش گسترد/ مولوی، سعدی و حافظ پرورد/ زاد فردوسی را/ زاد و پرورد به دامن، خیام/ زاد بیرونی را، بوعلی سینا را» لزوم حفظ میهن «سنگ کوهت دُرّ و گوهر است/

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی
خاک دشت بهتر از زر است...» (فارسی پنجم: ۵۳) شعر «ای وطن» در فارسی ششم، مفاهیم
عشق به وطن را بیانی شاعرانه و تشبیه‌های زیبا به تصویر کشیده است: «ای سلامم، ای
سرودم/ای نگهبان وجودم/ای غم تو، شادی‌ام تو/ مایه‌ی آزادی‌ام تو... ای وطن/ ای دلیل زنده
بودن/ ای سرودی صادقانه/ ای دلیل زنده ماندن/ جان‌پناهی جاودانه.» (فارسی ششم: ۵۰).

افتخار به ایرانی بودن، شکل دیگری از وطن دوستی است: «ما که اطفال این دبستانیم/ همه
از خاک پاک ایرانیم ...» (همان: ۵۶) تشبیه وطن به مادر در شعر «ایرج میزا» به زیبایی مفهوم
عشق به وطن را بیان کرده است: (وطن ما به جای مادر ماست/ مادر خویش را نگهبانیم/ شکر
داریم کز طفولیت/ درس حب الوطن همی خوانیم/ چون که حب وطن ز ایمان است/ ما یقینا
ز اهل ایمانیم) (همان: ۵۶).

ب) عشق به مردم

گاهی مؤلفه «وطن دوستی» در کنار «عشق ورزی به مردم» مطرح می‌شود: «کشور ما ایران است.
ایران میهن ماست. ما میهن اسلامی خود را دوست داریم. کشور ما بزرگ است و دریا،
کوهستان‌ها و دشت‌های فراوان دارد. ما مردم کشور خود را دوست داریم. مردم کشور ما،
هرجا باشند، ایرانی هستند...» (فارسی اول: ۷۹).

شعر «وطن» در فارسی سوم، در کنار ایجاد حس ملی‌گرایی و وطن دوستی، افتخار به
راستگویی نیاکان، درست‌پیمانی و در بند دین و ایمان بودن، دوری از تنبلی و تلاش برای
علم‌آموزی را نیز مطرح کرده است: «چون نیاکان باستانی خویش/ راست‌گوی و درست‌پیمانیم/
حالیا بهر افتخار وطن/ ما شب و روز درس می‌خوانیم» (فارسی سوم: ۱۰۱).

ج) حفظ میهن و جانبازی در این راه

لزوم حفاظت از میهن در کنار ایجاد حس وطن دوستی مطرح شده و در همه پایه‌های درسی
به تناسب سن دانش‌آموزان پررنگ‌تر شده است: «مردان و زنان ایرانی، پرتلاش و با ایمان
هستند، آنان کشور خود را از حمله دشمنان حفظ می‌کنند» (فارسی دوم: ۷۹).

تشبیه «وطن به مادر» اول بار در کتاب فارسی سوم مطرح می‌شود، در شعر ملک‌الشعرا
بهار «ما همه کودکان ایرانیم/ مادر خویش را نگهبانیم» (فارسی سوم: ۱۰۰)؛ نقش مرزنشینان در
حفاظت از میهن به درستی در کتاب فارسی سوم مورد توجه واقع شده است: «نماینده گروه
جغرافیا گفت: به نظر ما همه کسانی که در مناطق مرزی میهن زندگی می‌کنند، نگهبان اصلی

وطن هستند، ما مرزنشینان را که انسان‌هایی پرتلاش هستند، خیلی دوست داریم» (فارسی سوم: ۱۰۲).

معرفی قهرمانانی که در راه دفاع از کشور شهید شده‌اند، ضمن حفظ یاد و خاطره آن بزرگان، روحیه شجاعت و اسوه‌پذیری را نیز در میان نوجوانان تثبیت می‌کند «یکی از زیباترین و عالی‌ترین مفاهیم مورد توجه در شعر انقلاب، شهادت و شهادت-طلبی است. مبارزان راه آزادی و ایثارگرانی که هستی خود را به میدان نبرد آورده‌اند و در شکنجه‌گاه یا میدان مبارزه جان باختند، نماد عظمت و افتخار و الگوی فداکاری هستند» (غنی پور، ۱۳۹۱: ۱۵۱). «یکی از اعضای گروه لاله گفت: ما می‌خواهیم درباره رزمندگانی صحبت کنیم که در طول هشت سال دفاع مقدس، شجاعانه جنگیدند و از وطن دفاع کردند... آن‌ها اجازه ندادند حتی یک وجب از خاک میهن به دست دشمن بیفتد» (فارسی سوم: ۱۰۳).

در فرهنگ اسلامی، شهادت طلبی دارای جایگاهی ویژه است و به یقین آنچه باعث پیروزی مسلمانان صدر اسلام در جنگ‌ها می‌گردید، علاوه بر رهبری پیامبر (ص) و اخلاص و تقوای مؤمنین، روحیه شهادت‌طلبی آنان بوده است. در جهان‌بینی اسلامی، شهادت، رسیدن به جاودانگی است «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يَرْزُقُونَ» (آل عمران: ۱۶۹) مبارز فداکار، کسی است که جان خود را در راه ایمان، عقیده و مرز و بوم خود می‌گذارد و معتقد است در این راه، معامله‌ای را با خداوند انجام داده است و به نوعی وجودش را به بهایی گزاف به خداوند می‌فروشد.

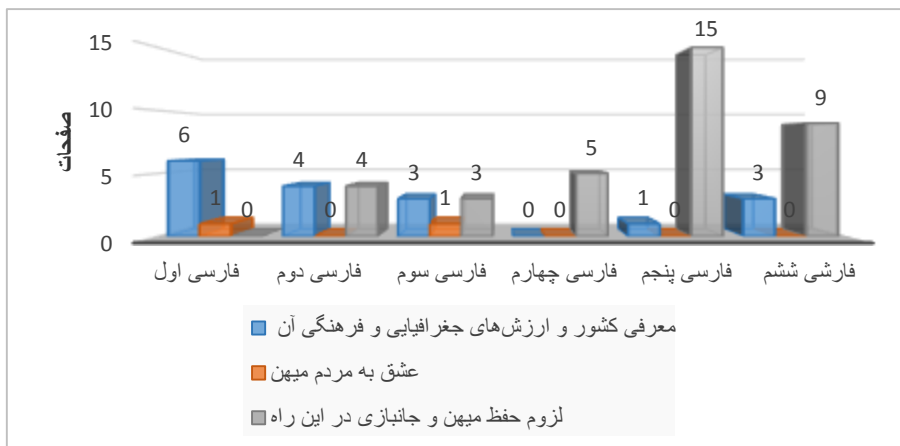
«فرمانده دل‌ها» عنوان درس یازدهم فارسی چهارم است، بیان خاطرات آزادی خرمشهر و شهدای آن واقعه عظیم با محوریت شهید «حسین خرازی» و شهید «بهنام محمدی» و یادکردی از شهید جهان‌آرا، موضوع اصلی درس است. بیان رشادت‌های نوجوانان بسیجی در نبرد آزادی خرمشهر و جنگ تحمیلی درسی به یادماندنی از رشادت و شهادت‌طلبی است. «حسین، نگاهی به پیکی که خبر آورده بود، انداخت. صورتش خاک‌آلود و لب‌هایش خشک بود. به طرفش

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی رفت و او را در آغوش گرفت. نوجوان بسیجی، سرش را به سینه‌ی حسین گذاشت. انگار روزهای زیادی انتظار چنین لحظه‌ای را می‌کشید...» (فارسی چهارم: ۹۱).

به تناسب رشد جسمی و فکری دانش‌آموزان، این مؤلفه در کتاب‌های پنجم و ششم مطرح شده است، «ای دشمن ار تو سنگ خاره‌ای من آهنم/ جان من فدای خاک پاک میهنم/ مهر تو شد پیشه‌ام/ دور از تو نیست اندیشه‌ام/ در راه تو کی ارزشی دارد این جان ما/ پاینده باد خاک ایران ما» (فارسی پنجم: ۵۲). درس هشت فارسی پنجم در روایت داستان آریوبرزن، سربازان ایرانی وقتی در محاصره سپاه اسکندر گرفتار می‌شوند باید بین مرگ و تسلیم شدن انتخاب کنند «... دلیران ایران، راه دوم را برگزیدند. آنان نه تنها تسلیم نشدند بلکه آن چنان دلیرانه پیکار کردند که پس از دوهزار و سیصد سال، هنوز خاطره آن، در یادها باقی است» (همان: ۶۱). «ایران، میهن عزیز و دوست‌داشتنی، در دوران ما نیز هزاران سرباز و سردار شجاع به خود دیده‌است. سردارانی چون حسن باقری، ابراهیم هادی، احمد متوسلیان، قاسم سلیمانی و احمد کاظمی که در طول هشت سال جنگ تحمیلی دولت عراق بر ایران، دلاورانه در برابر دشمنان، پایداری ورزیدند و از اسلام ایران دفاع کردند و نام نیکویی از خود بر جای گذاشتند...» (همان: ۶۲).

در صفحه ۵۲ فارسی ششم، در بخش «گوش کن و بگو» قصه «حماسه هرمز» از کتاب «به سوی ساحل» «محمود حکیمی» گنجانده شده است که داستانی ده دقیقه‌ای است، شخصیت اصلی داستان، پیرمردی است به نام «هرمز» که در حمله مغول به همراه سه پسر خود کلبه خود را ترک نمی‌کنند تا به همراه دیگر مردم روستا به شهر پناه ببرند. هرمز می‌گوید: شهر هنوز برای دفاع آماده نیست و هجوم برق‌آسای وحشیان مغول همه را غافلگیر کرده است، ما باید در این جا مغولان را معطل کنیم تا مردم شهر فرصت آمادگی برای دفاع داشته باشند. «گر رسد دشمنی برای وطن/ جان و دل، رایگان بیفشانیم» (فارسی ششم: ۵۶).

نمودار ۳: مفاهیم وطن دوستی

طرح مفاهیم و نمادهای دینی و مذهبی:

پرداختن به این مؤلفه‌ها در سال اول بیشتر به صورت تصاویر و نمادهاست و در پایه‌های بالاتر شکل توصیفی و متنی به خود گرفته است. تأکید بر جایگاه قرآن، مسجد و تکیه بر قدرت لایزال الهی در هر شش پایه مورد توجه بوده است.

الف) قرآن، مسجد و پیامبر

این نمادهای مذهبی به دو صورت تصویری و توصیفی، منعکس شده‌اند: در فارسی سال اول، در شش صفحه، هفت بار از تصویر قرآن استفاده شده است. مولفان کتاب‌های فارسی دوره دبستان جلوه‌های پایداری را با زبانی تصویری و نمادین که جذاب و موثر است برای آفرینش روحیه پایداری در کودکان و نوجوانان و توانمندسازی روحیه حماسی و دفاعی آن‌ها در برابر دشمنان تبیین کرده‌اند (بیگ زاده، ۱۳۹۹: ۳۶). در صفحه ۷۸ کتاب فارسی اول به توصیف ویژگی‌های قرآن پرداخته است. در فارسی دوم، چهار بار، تصویر قرآن دیده می‌شود. همچنین در سه صفحه سه بار از تصویر مسجد استفاده شده و یک درس نیز اختصاصاً به مسجد و کارکردهای آن پرداخته است (فارسی دوم: ۱۰). یک درس نیز با

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی عنوان «همکاری» خلیقات اجتماعی پیامبر را معرفی کرده است (همان: ۵۵). در فارسی سوم در چهار صفحه هشت بار از تصویر مسجد استفاده شده و در یک صفحه نیز چهار بار تصویر قرآن دیده می‌شود. در فارسی ششم تصویر مسجد یک بار به کار رفته است.

ب) استعانت از نیروی لایزال الهی

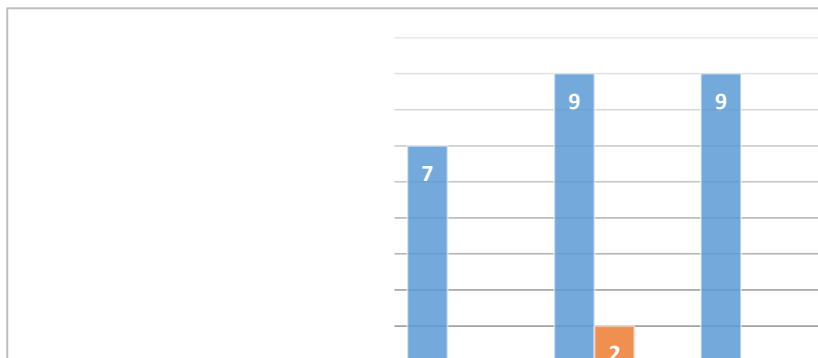
اتکا به نیروی بی‌پایان الهی در جهاد و مبارزه امری است که در متون مربوطه به دفاع مقدس به خوبی نمود یافته است. در خاطرات جنگ و یاد دلاوری رزمندگان در سال‌های دفاع مقدس، مدام از جایگاه این قدرت والا و ایمان شهدا و رزمندگان به این قدرت بی‌پایان سخن به میان می‌آید. «ما اگر همیشه یاور هم باشیم و از خدای بزرگ یاری بجوییم، موفق می‌شویم» (فارسی سوم: ۱۰۳). «خرمشهر را خدا آزاد کرد» (همان: ۱۰۶). «حسین به دعایی که از لب‌های آنان جاری می‌شد، اعتقاد عجیبی داشت. بچه‌ها دست‌های کوچک خود را به آسمان می‌گرفتند و برای پیروزی رزمندگان اسلام دعا می‌کردند. آن روزها حسین احساس می‌کرد، به دعای این قلب‌های پاک به شدت محتاج است» (فارسی چهارم: ۸۹). «دست خدا با ماست بجنگید دلاوران... فریاد تکبیر نیروهای ایرانی، دشمن را به وحشت انداخت.» (همان: ۹۰) «نگران نباش مومن، مطمئن باش. خداوند اراده کرده که خرمشهر آزاد بشود.» (همان: ۹۰) «اکنون در مسجد جامع شهر... رزمندگان نماز شکر می‌خواندند.» (همان: ۹۰) «گفتی که سنگر ما / در جبهه جنوب است / گفتی که ما همیشه / در سایه خداییم» (همان: ۹۵). «به دانش فزای و به یزدان گرای / که او باد جان تو را رهنمای» (همان: ۱۲۸). «تا گردش زمین و دور آسمان بپاست / نور ایزدی همیشه رهنمای ماست» (پنجم: ۵۳). «کشوری که در آینده به یاری خدا، با گام‌های استوار فرزندان خویش، به سوی سازندگی و سربلندی به پیش خواهد رفت» (همان: ۹۰). «رئیس علی در مکتب‌خانه قرآن آموخت تا کتاب خدا چراغ راهش باشد، همچنین خواندن حافظ، شاهنامه و مثنوی کلامش را برای دیگران شنیدنی‌تر و تأثیرگذارتر کرده بود» (همان: ۶۴).

ج) تأکید بر اهمیت رهبری برای حفظ همبستگی ملی

تأکید بر محوریت جایگاه رهبری در کشور به خوبی برای دانش‌آموزان مقطع ابتدایی تعریف شده است. در فارسی سوم و چهارم در دو درس به این مقوله مهم پرداخته شده و نقش مهم رهبری در حفظ اتحاد و هدایت جامعه بیان شده است. «دوستان، ما فکر می‌کنیم چیزی که

بیشتر از همه برای پاسداری از میهن لازم است، تکیه بر قرآن و اسلام و پیروی از رهبر است که باعث اتحاد مردم می‌شود...» (فارسی سوم: ۱۰۳) درس هفتم فارسی چهارم، با عنوان «مهمان شهر ما» خاطره دیدار مردمی شهری را با رهبر انقلاب روایت کرده است، خاطره از زبان دانش‌آموزی نقل می‌شود که همراه دوستانش از مدرسه به استقبال و دیدار رهبر انقلاب می‌روند، در ضمن داستان حال و هوای شهر نیز گزارش می‌شود: «شادی و نشاط در چهره همه مردم شهر دیده می‌شد. بچه‌ها و جوان‌ترها بسیار خوشحال و پرهیجان به نظر می‌آمدند... همه آمدند و با پوشش هماهنگ مدرسه در صف‌های منظم به طرف حضور آقا به راه افتادیم و به جمعیت خروشان و خودجوش پیوستیم». نویسنده با تشبیهی زیبا اهمیت محوری مقام رهبری را در جامعه ایران بیان می‌کند: «ناگهان همه سر و صداها خاموش شد و امواج اقیانوس مردم آرام گرفت. مثل این بود که خورشید این جمعیت طلوع کرده است. همه مانند گل‌های آفتاب‌گردان به طرف او برگشتند. آری آقا آمدند و سخنان خود را آغاز کردند.» (فارسی چهارم: ۶۴)

جدول شماره ۱: تعداد موارد اشاره شده به نمادهای دینی و مذهبی

معرفی نمادهای ملی

برای هویت‌بخشی به دانش‌آموزان و ایجاد حس وطن‌دوستی، علاوه بر معرفی جاذبه‌ها، ارزش‌های جغرافیایی، منابع طبیعی و انسانی به معرفی نمادهای ملی نیز توجه شده و در شش

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی پایه دبستان، هفت موضوع به صورت نماد ملی مطرح شده و بر ارزش و اهمیت آن‌ها تأکید شده است:

الف) پرچم

پرچم در اهتزاز، ابزاری نمادین از مقاومت پایدار و اتحاد ملی ملت یا اتحاد فرهنگی امتی است که در لوای پرچم سه رنگ سبز، سفید و قرمز جمهوری اسلامی ایران می‌زیند؛ رنگ سبز نماد خرمی کشور، صفای روح و باطن، نماد اسلام، سرزمین ایران و مکان‌های مقدسی است که همواره برای حفظ آنها مقاومت شده است، رنگ سفید نمادی از آرامش، تفکر صلح‌جویانه و استقرار صلح پایدار است و رنگ قرمز نمادی از سرخی خون شهیدان مقاومت و پایداری و دفاع از استقلال و آزادی است (بیگ زاده، ۱۳۹۹: ۵۲).

در سال اول دبستان که دانش‌آموز هنوز به مرحله خواندن و نوشتن نرسیده است، مفهوم نمادین پرچم در قالب تصویر به دانش‌آموزان معرفی شده است، برای این منظور در چهارده صفحه، بیست و هفت بار نماد پرچم به کار رفته است. در فارسی دوم در درسی مستقل با عنوان «پرچم» در سه صفحه، مفهوم پرچم و نمادهای آن تفسیر شده است: «پدرم گفت: پرچم، نشانه آزادی و سربلند یک کشور است. هر کشور یک پرچم دارد... هر کدام از رنگ‌های پرچم نشانه چیزی است...» (فارسی دوم: ۸۷) در فارسی سوم در پنج صفحات (۹۵، ۹۴، ۹۵، ۱۰۱، ۱۰۳) پنج بار از نماد پرچم استفاده شده است. در فارسی چهارم در شش صفحه (۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷) پنج بار از نماد پرچم استفاده شده است. در فارسی پنجم در دو صفحه دوبار، در فارسی ششم در دو صفحه دو بار، تصویر پرچم را می‌بینیم.

ب) نقشه ایران

در فارسی اول در پنج صفحه، پنج بار کودکانی با لباس‌های بومی و در فارسی دوم در شش صفحه، هفت بار، تصویر نقشه ایران به کار رفته است.

ج) سرود ملی

در فارسی پنجم یک درس مستقل با عنوان «سرود ملی» در سه صفحه به تبیین، تفسیر و اهمیت سرود ملی پرداخته است. «هرکشوری، افزون بر پرچم که نشانه استقلال آن است، یک سرود ملی نیز دارد که خلاصه افتخارات، عظمت‌ها و خواسته‌های یک ملت است. سرود ملی همچون آینه‌ای...» (فارسی پنجم: ۴۹). «هرکشوری برای اینکه پیشرفت کند، نیازمند

همکاری، از خودگذشتگی و ایثار است... سرود ملی هم می‌کوشد، چنین روحیه‌ای را در مردم، تقویت کند.» (همان: ۴۹) علاوه بر سرود ملی شعر «ای ایران» حاوی مضامین والای وطن دوستی و جانبازی در راه کشور است به گونه‌ای که اکثر بخش‌های آن را بیشتر ایرانیان از بر دارند. «ای ایران ای مرز پرگهر/ ای خاکت سرچشمه هنر/ دور از تو اندیشه بدان/ پاینده مانی و جاودان» (همان: ۵۲).

د) جشن بهمن

در صفحه ۱۰۰ کتاب فارسی اول شعر «جشن بهمن» از بهمن ماه با عنوان «جشن بزرگ میهن» یاد کرده و شادی آن روزها را به تصویر کشیده است: «رسیده جشن بهمن/ جشن بزرگ میهن/ کلاس ما دوباره/ شده پر از ستاره...» همچنین در فارسی چهارم، صفحه ۵۹ بخش «تصویرخوانی و صندلی صمیمیت» پنج کودک خندان و شادمان را در میان چند پرچم و روبان‌ها و کاغذهای رنگی به تصویر کشیده است. این بخش با هدف تقویت مهارت سخن‌گفتن طراحی شده و موضوع «جشن بهمن» را برای تفسیر و سخن‌گویی دانش‌آموزان برگزیده است.

ه) زبان فارسی

زبان فارسی علاوه بر وظیفه طبیعی و ذاتی خود در برقراری ارتباط و ابزار بنیادین آموزش همه علوم، حافظ میراث گرانسنگ فرهنگی و تاریخی بوده و در معرفی و انتقال مفاهیم تاریخی و فرهنگی به نسل‌های جدید نقش پررنگی دارد. محوریت زبان فارسی به عنوان مؤلفه‌ای ارزشمند برای حفظ هویت ملی در کنار زبان‌های بومی و محلی مورد توجه نویسندگان کتب درسی بوده است: «برخی از ما در مناطق مختلف کشور، به زبان مادری و محلی خود حرف می‌زنیم، زبان‌های محلی، گنجینه‌ای با ارزش هستند؛ ولی زبان فارسی، زبان ملی ما ایرانیان است و برای حفظ میهن، بسیار با اهمیت است» (فارسی سوم: ۱۰۲) و همچنین «زبان فارسی، مانند پرچم ما، همه اقوام و مردم سراسر میهن را به هم پیوند می‌دهد...» (فارسی پنجم: ۵۱).

و) قهرمانان اساطیری و تاریخی

با توجه اقتضای سنی دانش‌آموزان در الگوپذیری و داشتن حس هیجانی و حماسی، لازم است الگوهای مناسبی از گذشته اساطیری، تاریخی و مذهبی متناسب با سن برای آنان معرفی شود

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی در غیر اینصورت در هجوم فرهنگی، رسانه‌های بیگانه، به راحتی الگوها و نمادهای بیگانه را به عنوان سرمشق خویش خواهند پذیرفت. در همین راستا، کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی گام‌هایی بلندی برداشته و در هر سه لایه اساطیری، تاریخی و معاصر، قهرمانان ملی و مذهبی مناسبی معرفی کرده است:

آرش کمان‌گیر

درس شش فارسی چهارم، روایتی خلاصه شده از داستان آرش کمان‌گیر آورده است، به همراه برش‌هایی از شعر «آرش» اثر «سیاوش کسرائی». آنچه از کلیت این روایت حاصل می‌شود، معرفی شخصیتی اسطوره‌ای است که در راه حفاظت از وطن جان در تیر نهاد و خفت و پریشانی ملتش را برنتابید. الگوسازی مناسب، تشویق روحیه دلاوری، جانبازی در راه وطن، عشق‌ورزی به مردم و پی بردن به ریشه‌های کهن فراتاریخی از دیگر کارکردهای این داستان برای نسل نوجوان است. «...مردم از پیر و جوان به سمت قلّه حرکت کردند. آرش، بی‌جان بر تخته‌سنگی افتاده بود. آری آری، جان خود در تیر کرد آرش...» (فارسی چهارم: ۵۷).

آریوبرزن

درس هشت فارسی پنجم با عنوان «دفاع از میهن» با این بیت فردوسی آغاز می‌شود: چو ایران مباد تن من مباد/ بدین بوم و بر زنده یک تن مباد. در ادامه داستان مقاومت «آریوبرزن» و سربازانش در برابر هجوم لشکر اسکندر مقدونی روایت می‌شود. سپس رشادت‌های سرداران دفاع مقدس و زمان حال (حسن باقری، ابراهیم هادی...) به داستان پیوسته می‌شود. تا این مفهوم را القا نماید که همیشه قهرمانان هستند که از این مرز و بوم دفاع کنند و قهرمانان متعلق به دنیای اساطیری یا گذشته‌های تاریخی نیستند. «آفتاب، تازه تاریکی شب را کنار زده بود که آریوبرزن، سوار بر اسبی چابک و نیرومند، سپاه خود را از پشت کوه به بلندترین نقطه آن به پیش راند...» (فارسی پنجم: ۵۹).

رئیس علی دلواری

مقاومت رئیس علی دلواری در برابر تجاوز انگلیس به بوشهر نمونه تاریخی بسیار مناسبی است برای معرفی شخصیت‌های مبارز و مدافع وطن. به لحاظ تاریخی و ماهیت دفاع یعنی مبارزه با روباه پیر استعمار و نزدیکی زمانی به عصر ما حائز اهمیتی خاصی است. «آن سال‌ها انگلیسی‌ها از راه دریا به جنوب ایران و بوشهر می‌تاختند و مردم مثل همیشه به مبارزه با دشمن برخاسته

بودند. دلوار بر ساحل خلیج فارس و در پنج فرسخی بوشهر صفی از مجاهدان و مبارزان را آماده نبرد با انگلیسی‌ها کرده بود» (فارسی پنجم: ۶۵). «رئیس علی پرچم انگلیس را به زیر کشید و به افسر انگلیسی گفت: به فرماندهات بگو پرچم انگلیس در این کشور جایی ندارد» (همان: ۶۶).

دریاقلی سورانی

درس هشتم فارسی ششم، با یادآوری قهرمانی آرش کمانگیر و ماندگاری نام او در ذهن مردم ایران، شهید «دریاقلی سورانی» را معرفی می‌کند. دریاقلی در بیرون شهر آبادان در کنار رودخانه بهمن‌شیر، در گورستان ماشین‌ها کار می‌کند.

«دریاقلی رکاب بزن یا علی بگو چشم انتظار همت تو دین و میهن است (فارسی ششم: ۵۹)

محمدجواد تندگویان

زندگی‌نامه مناسبی از تمام دوران زندگی شهید «تندگویان» در فارسی ششم ارائه شده است. دوران کودکی و نوجوانی تا تحصیلات دانشگاهی و فعالیت‌های انقلابی و اسارت و شهادت و بازگشت به وطن در این نوشته آمده است...» (همان: ۶۲-۶۴)

ز) نوروز

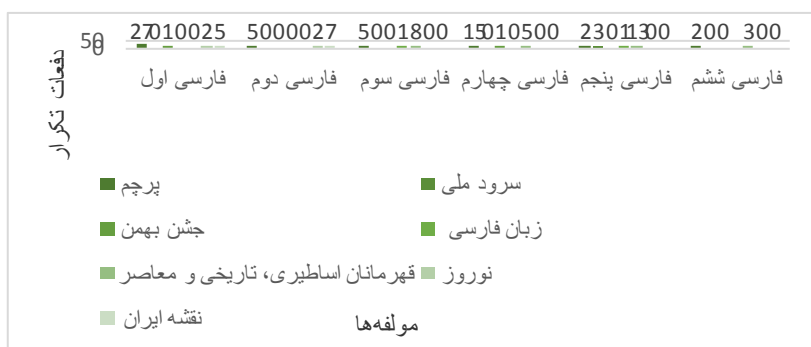
جشن ملی نوروز، پیوند دهنده ایران کهن به گذشته‌های باستانی است و در جایگاه میراث مشترک تمام سرزمین‌هایی که اکنون کشورهای مستقل شده‌اند، توجه ویژه‌ای می‌طلبد و نشانی است از ایران فرهنگی بزرگی که به رغم تغییرات بسیار جغرافیایی و تقسیمات مختلفی که در گذر هزاره‌ها و سده‌ها رخ داده است، هنوز توانسته است جایگاه خود را حفظ نماید، از این رو در کتاب‌ها درسی دوره‌ی ابتدایی در دو پایه‌ی تحصیلی اول، دوم به این آیین پرداخته شده است. در کتاب فارسی اول (صفحه ۲۳-۲۴) در نگاره دهم، تصاویری از سفره هفت سین و جزئیات آن آمده است. در کتاب فارسی دوم (صفحه ۹۲-۹۶)، درس پانزدهم با نام «نوروز» جزئیات این آیین توصیف کرده است. در همین درس، داستان «عمو نوروز و ننه سرما» نیز گنجانده شده است که محتوای داستانی جذابی دارد (همان: ۱۰۰-۱۰۱).

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی

ح) فردوسی و شاهنامه

شاهنامه کتاب سترگ و وطن دوستی، الگوی ایرانیان در طول تاریخ بوده است، این متن حماسی بر دفاع از وطن بنیاد شده و سند ارزشمندی برای بالیدن به حفظ وطن است. معرفی فردوسی و شاهنامه و اهمیت آن در حفظ زبان فارسی در کتاب‌های این دوره مورد توجه بوده است. در فارسی دوم، درس دوازده در قالب خاطره‌ای از مسافرت به مشهد از زبان کودکی به معرفی این شاعر و اهمیت شاهنامه پرداخته است. «... فردوسی این داستان‌ها را جمع کرد و اثری بسیار عظیم به شعر پدید آورد تا زبان فارسی را که ما امروز با آن حرف می‌زنیم، زنده نگه دارد.» (فارسی دوم: ۷۲) در فارسی پنجم درس «فردوسی» به معرفی این شاعر و «شاهنامه» اختصاص دارد. «شاهنامه سراسر، شعر است. فردوسی نزدیک به سی سال برای نوشتن شعرهای این کتاب، تلاش کرد...» (فارسی پنجم: ۹۱) در فارسی ششم نیز درس «هفتخوان رستم» تلاش دیگری است در همین راستا که علاوه بر معرفی شاهنامه یکی از اساطیر کهن ایرانی را نیز معرفی کرده است. (فارسی ششم: ۴۲)

جدول شماره ۲: نمادهای ملی

زنده نگاه داشتن خاطرات انقلاب و دفاع مقدس

از مهم‌ترین کارکردهای ادبیات پایداری به ویژه در دوران بعد از انقلاب و دفاع مقدس، حفظ و معرفی آن به نسل‌های بعدی و جلوگیری از زیر سوال رفتن حقایق این رویدادهاست، چرا که در دورانی که از این رویدادها فاصله می‌گیریم، دشمنان خارجی و بدخواهان داخلی با زیر

سوال بردن ارزش‌ها و اهداف انقلاب و دفاع مقدس، سعی دارند که اساس و چرایی حرکت مردمی در سال‌های دهه چهل و پنجاه را به چالش بکشند و برای نسلی که در متن آن رویداد نبوده‌اند، ایجاد ابهام نموده و آنان را از اهداف انقلاب دور نمایند، چه بسیار نوشته‌هایی که زیر عنوان نقد و تحلیل، بسیاری از رخداد‌های جنگ را بی‌اعتبار جلوه می‌دهند. در اینجا است که کتب درسی در تمامی مقاطع می‌توانند، این نقش را به خوبی ایفا کند. کتب فارسی ابتدایی در این مقوله نیز کارکردی فعال دارد که در ادامه به بررسی آن‌ها می‌پردازیم:

در فارسی اول دبستان صفحات ۹۷-۹۸ درسی با عنوان «خاطرات انقلاب» گنجانده شده است که از زبان مدیر مدرسه روایت روزهای انقلاب و تبعید امام و فرار شاه و بازگشت امام به ایران را به زبانی ساده و مناسب سن و سواد دانش‌آموز اول بیان می‌کند، «دهه‌ی فجر» را تعریف کرده و یاد شهیدان انقلاب را گرامی می‌دارد. «شاه از ایران فرار کرد. امام خمینی به وطن آمد، آن روز، دوازدهم بهمن بود. از دوازدهم تا بیست و دوم بهمن که روز پیروزی انقلاب اسلامی است، ده روز است که به آن «دهه‌ی فجر» می‌گویند...» (فارسی اول: ۹۸). در فارسی دوم شعر «ای خانه ما» از مصطفی رحماندوست با مضمون بیان ارزش‌های وطن و خون شهدا، مناسب سن و دانش بچه‌هاست (فارسی دوم: ۸۵).

در فارسی سوم درس «بوی سیب، بوی یاس» با گرامی داشت سال‌روز آزادی خرمشهر زمینه مناسبی فراهم کرده تا که در قالب داستان، ارزش‌های دفاع مقدس را به نسل سوم بعد از جنگ انتقال دهد، امیر شخصیت اصلی داستان است که پدر بزرگش در آزادی خرمشهر شهید شده است. «یکی از بچه‌ها به امیر گفت: دیشب پدر بزرگ من، از پدر بزرگ تو حرف می‌زد. آن‌ها با هم دوست صمیمی بودند... او و دوستانش شجاعانه جنگیدند، تا خرمشهر آزاد شد» (فارسی سوم: ۱۰۷). داستان «انتظار» در فارسی چهارم، روایتی است از انتظار دختر بچه‌ای که بازگشت برادرش از جبهه را چشم به راه است و این دل‌تنگی را با گل نوشکفته سرخی در میان می‌گذارد. «دوباره نرگس به حیاط می‌آید. هنوز هم غصه‌دار است. باز هم برای من درد دل می‌کند: «گل عزیزم! دلم برای برادرم خیلی تنگ شده، می‌دانی؟ محمدتقی به جبهه رفته است...» (فارسی چهارم: ۶۹). شعر «اتفاق ساده» از قیصر امین پور در فارسی چهارم، خاطره‌ای است از رسیدن نامه رزمنده‌ای که در جبهه‌های جنوب مبارزه می‌کند و واکنش همسر و کودکانش به

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی این رویداد. «وقتی که نامه‌ات را / مادر برای ما خواند/ باران پشت شیشه/ آرام و بی صدا ماند...» (همان: ۹۵) درس «فرمانده دل‌ها» در همین کتاب، با بیان خاطرات آزادی خرمشهر و شهدای آن واقعه عظیم به معرفی شهید حسین خرازی، شهید بهنام محمدی، شهید جهان‌آرا و بیان رشادت‌های نوجوانان بسیجی در نبرد آزادی خرمشهر و جنگ تحمیلی پرداخته است (همان: ۹۲-۸۸).

درس نهم از فارسی پنجم با عنوان «نام‌آوران دیروز، امروز، فردا» در قالب خاطره، شهدای علم و فناوری هسته‌ای را نام برده و خاطره‌ای نیز از شهید احمدی روشن روایت کرده است: «فصل دوم یعنی «نام‌آوران امروز» بیشتر توجه مرا به خود جلب کرد. فهرست مطالب فصل را نگاه کردم، دیدم مربوط به تاریخ معاصر و مخصوصاً بزرگان و نام‌آوران دوره انقلاب اسلامی است. از چهره‌های رشید و دلاور هشت سال دفاع مقدس تا دانشمندان و شهدای علمی و فناوری هسته‌ای مانند مصطفی احمدی روشن، حسن تهرانی مقدم، مسعود علی محمدی، داریوش رضایی نژاد و شهید مجید شهریاری» (فارسی پنجم: ۷۴-۷۰).

«شهدا خورشیدند» شعری است از سلمان هراتی که با زبان کودکانه و با تشبیه‌های زیبا شهدا را توصیف می‌کند: «... بچه‌ها گوش کنید/ نظر ما این است/ شهدا خورشیدند/ مرتضی گفت: شهید چون شقایق، سرخ است...» (فارسی ششم: ۷۸) همچنین در فارسی ششم، دو درس دیگر نیز به معرفی دو شخصیت برجسته دوران دفاع مقدس اختصاص یافته است. شهید «دریاقلی سورانی» که با فداکاری خود، ماجرای عبور سربازان بعثی از رودخانه بهمن شیر را به مدافعان ایرانی می‌گوید و مانع سقوط آبادان می‌شود (فارسی ششم: ۶۰-۵۸). درس بعدی، معرفی شهید «محمدجواد تندگویان» و زندگی‌نامه اوست (همان: ۶۳-۶۲). در همین کتاب در صفحه ۵۲ در بخش «گوش کن و بگو» داستان صوتی ده دقیقه‌ای گنجانده شده است، شخصیت اصلی داستان، پیرمردی است به نام «هرمز» که در حمله مغول به همراه سه پسر خود کلبه خود را ترک نمی‌کنند و با مغولان درگیر می‌شوند تا مردم روستا فرصت داشته باشند که به شهر پناه ببرند.

امید به آینده

شاعر و نویسنده در پس همه یاس‌ها و ناامیدی‌های خود به روشنایی افق فردا امید دارد. «در ادبیات پایداری همه ملت‌ها نوید و امید به پیروزی همواره هست؛ اما در آثار

منظوم و مشهور شاعران و نویسندگان دینی با بهره‌گیری از وعده الهی، امید به فتح مطرح می‌شود» (سنگری، ۱۳۸۹: ۷۵). در کتب درسی با کاربرد توصیف و ذکر ارزش‌های وطن، حس امیدواری القا می‌شود: «زیبا، زیبا، زیبایی / ای ایران ...» (فارسی اول: ۴۷). «توی دریای خزر/ یا که در آب خلیج که بود نام دل انگیزش فارس...» (فارسی سوم: ۹۴).

از برجسته‌ترین ویژگی‌های ادبیات و شعر پایداری، ایجاد شور و نشاط و امیدآفرینی در صحنه‌های نفس‌گیر مبارزه است. «دست در دست هم دهیم به مهر/ میهن خویش را کنیم آباد» (همان: ۱۰۳) همچنین با یادکرد روزگار جنگ و بیان آرزوهای مردم در آن مقطع حساس تاریخی که رهایی وطن از چنگال دشمنان را آرزومند بودند، این حس را به خوبی منتقل می‌کند که امیدواری و تلاش برای به ثمر رساندن آرزوها، منتج به نتیجه می‌شود: «آزادی خرمشهر، آرزوی همه مردم ایران بود» (فارسی چهارم: ۸۹).

در شعر زیبا و نوستالژیک «باز باران» به بچه‌های سال چهارم این نکته گوشزد می‌شود که زندگانی همیشه روشن نیست ولی امید همیشه وجود دارد: «بشنو از من، کودک من/ پیش چشم مرد فردا زندگانی، خواه تیره/ خواه روشن/ هست زیبا» (همان: ۶۱).

در تفسیر مفاهیم و محتوای «سرود ملی» حس امید به آینده بازگویی می‌شود: «سرود ملی کشورمان با دعا برای پایداری و جاودانگی ملت و کشور پایان می‌یابد، کشوری که با تاریخ کهن و افتخارات بزرگ خود در جهان می‌درخشد...» (فارسی پنجم: ۵۰).

شعر «ای ایران» از حسین گل‌گلاب آکنده از مفاهیم امید به آینده درخشان و ایجاد حس حماسی است: «ای ایران، ای مرز پرگهر/ ای خاکت سرچشمه هنر/ دور از تو اندیشه بدان/ پاینده مانی و جاودان...» (همان: ۵۲).

شعر «ایران سرای امید» سروده هوشنگ ابتهاج، آغازی نویدبخش و محتوایی امیدبخش دارد: «ایران‌ای سرای امید/ بر بامت سپیده دمید/ بنگر کزین ره پر خون...» (همان: ۷۶).

دعوت به مبارزه و پایداری از غفلت

یکی از شاخصه‌های ادبیات پایداری تقویت جسارت و شجاعت در برابر ستمگران است شاعر و نویسنده این نوع ادبیات بی‌پروا جامعه خود را به مبارزه با ظالمان فرا می‌خواند و از مردم می‌خواهد تا نا آگاهی و غفلت خود را کنار گذاشته و نسبت به مسائل روزگار آگاه

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی گردند. قرآن کریم که منادی صلح و سلامت است، در موقعیتی که قومی مورد تجاوز قرار گیرد برای دفاع از خود و حقوق فردی و اجتماعی به شما اجازه جنگ و جهاد می‌دهد. قرآن این دفاع از آرمان‌ها و و حقوق را مقدس می‌شمارد چرا هدف نهایی این چنین جهادی دستیابی به صلح و حفظ شأن فردی و اجتماعی است. در کتاب فارسی سال اول که هدف اصلی آن آموزش زبان در دو بعد خوانداری و نوشتاری است، این مقوله فراموش نشده و برای تمرین آموزش صداها و الفبا از عبارات‌ها و جمله‌های بسیار ساده‌ای استفاده شده است: «بیدار بیدار- ایرانی بیدار» (فارسی اول: ۴۴). «ایران ایران پاینده / با سرباز رزمنده» (همان: ۴۵). فارسی ششم در ذکر زندگی‌نامه شهید محمدجواد تندگویان مفهوم دعوت به مبارزه و آگاهاندن مردم را گنجانده است: «در دانشکده نفت آبادان در کنار تحصیل علم، دانشجویان را با حقایق اسلام آشنا و به مبارزه با حکومت شاه تشویق می‌کرد» (فارسی ششم: ۶۳).

دعوت به اتحاد

در تصویر روی جلد فارسی اول، نقشه ایران را به همراه بچه‌هایی از اقوام مختلف با لباس‌های محلی که پرچم کشور را دست گرفته‌اند. همچنین در صفحه ۴۴ همین کتاب، نقشه ایران را می‌بینیم که حاشیه آن رنگ سه گانه پرچم است و در داخل نقشه، تصویر ۹ کودک با لباس‌های بومی ترسیم شده است. در صفحه ۷۹ بار دیگر این نماد به شکلی مفصل و گویاتر می‌بینیم، نقشه‌ای از ایران که مردم هر اقلیم را با لباس‌های بومی و مشاغل خاص هر منطقه نشان می‌دهد، همچنین بناها و نمادهای اقلیمی هر استان نیز در روی نقشه کشیده شده است.

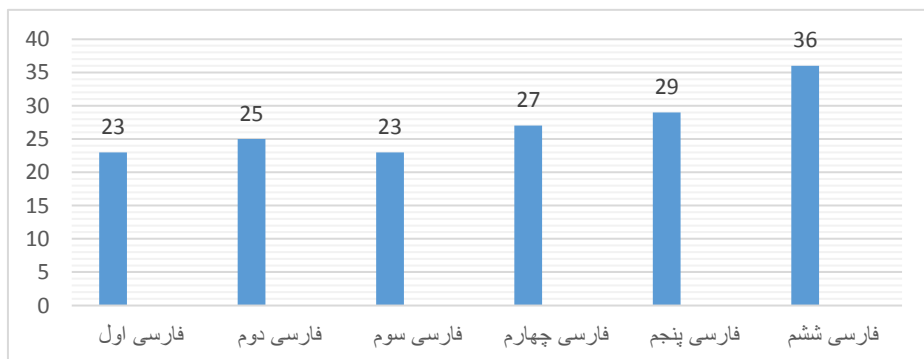
بررسی و تحلیل محتوای ۶ کتاب فارسی دوره ابتدایی حاکی از آن است که از میان کتاب‌های شش گانه با توجه به تعداد صفحات، کتاب فارسی سوم با ۲۳ صفحه ۱۷ درصد از مؤلفه‌های ادبیات پایداری را تأیید و تأکید نموده و کتاب فارسی ششم با ۱۱۴ صفحه ۳۱ درصد از شاخصه‌های ادبیات پایداری را مورد تأیید و تأکید قرار داده است. این نتایج در جدول زیر به اختصار ارائه شده است.

جدول ۳: حجم کتب فارسی شش پایه و درصد اختصاص یافته به مؤلفه‌های مورد پژوهش

پایه	سال چاپ	تعداد صفحه	صفحات اختصاص یافته به مؤلفه‌های مورد پژوهش	درصد اختصاص یافته به مؤلفه‌های مورد پژوهش
اول	۱۳۹۹	۱۱۴	۲۳	۲۰ درصد
دوم	۱۳۹۹	۱۱۴	۲۵	۲۱ درصد
سوم	۱۳۹۹	۱۲۸	۲۳	۱۷ درصد
چهارم	۱۳۹۹	۱۴۰	۲۷	۱۹ درصد
پنجم	۱۳۹۹	۱۴۰	۲۹	۲۰ درصد
ششم	۱۳۹۹	۱۱۴	۳۶	۳۱ درصد

میزان توجه به این مؤلفه‌ها را می‌توان در نمودار زیر مشاهده کرد.

نمودار ۴: میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در کتاب‌های فارسی ابتدایی بر اساس تعداد صفحات

نتیجه‌گیری

با توجه به این نکته که رویکرد آموزشی در دوره شش ساله دبستان، نخست، زبان‌آموزی و تثبیت توانایی‌های زبانی و سپس انتقال مفاهیم است؛ لذا مؤلفه‌های مورد نظر این پژوهش در سال نخست، غیرمستقیم آموزش داده شده است. در سال اول، از بین چهار متن ارائه شده، در

شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی دو مورد، معرفی ایران و جاذبه‌های آن محور اصلی است و در دو متن دیگر خطرات انقلاب و جشن بهمن. از حجم ۱۱۴ صفحه‌ای کتاب، ۲۳ صفحه به مفاهیم مورد اشاره پرداخته است.

در سال دوم و سوم، در فصلی مستقل با عنوان «ایران من» که فصل ششم کتاب است، به صورت مستقیم و جدی، مقولات مورد نظر این پژوهش مطرح شده است. از سال چهارم تا ششم علاوه بر فصل «ایران من» فصل «نام‌آوران» نیز به کتاب‌ها افزوده شده است که به معرفی شخصیت‌های اساطیری، ملی، مذهبی، علمی، تاریخی می‌پردازد، بسیاری از سردان شهید دفاع مقدس در این فصل به دانش‌آموزان معرفی شده‌اند. این جهت‌گیری در مقدمه کتاب فارسی ششم این گونه تبیین شده است: «بر پایه برنامه درسی فارسی، جهت‌گیری زبان‌آموزی از اول دبستان تا پایه ششم، حرکتی از زبان به سوی ادبیات است؛ به همین دلیل است که در فارسی اول دبستان، همه چیز در خدمت آموزش و یادگیری نشانه‌های زبانی (الفبا) است. هرچه از پلکان زبان‌آموزی، بالاتر می‌آییم به بار فرهنگی- ادبی آن افزوده می‌شود؛ یعنی در پایه اول، زبان، موضوع و هدف آموزش بوده است ولی در پایه‌های بالاتر مثل ششم، زبان، گذرگاهی است برای رفتن به دنیای معانی و مفاهیم علوم گوناگون.

در فارسی سال سوم، لزوم حفاظت از وطن با تأکید بیشتری همراه است. در فارسی چهارم در دو فصل «ایران من» و «نام‌آوران» این مضامین مطرح شده که عنصر اصلی آن حفظ یاد و خاطره دفاع مقدس می‌باشد.

در فارسی پنجم، سه مضمون اصلی مورد توجه بوده است:

الف) تقویت حس ملی‌گرایی و لزوم دفاع از وطن

ب) معرفی قهرمانان ملی مدافع وطن (آریوبرزن و رئیس‌علی دلواری)

ج) معرفی سرداران دفاع مقدس و شهدای هسته‌ای (پنج سردار دفاع مقدس، شش شهید علمی و دو قهرمان ملی در کتاب فارسی پنجم معرفی شده است)

در فارسی ششم نیز چهار مضمون اصلی مورد توجه بوده است:

الف) افتخار به ارزش‌های ملی، فرهنگی و اسلامی

ب) لزوم جانبازی در راه وطن

ج) یادکرد شهیدان و ارزش‌های دفاع مقدس

د) معرفی شهیدان مدافع وطن (دریاقلی سوران، محمدجواد تندگویان).

- به طوریکه چهار ویژگی زیر در کتب شش سال برجسته‌تر است:
- در پایه اول بیشتر از همه پایه از نماد پرچم استفاده شده است.
  - سه پایه اول بیشتر از پایه‌های دیگر بر مفاهیم مذهبی مثل قرآن، مسجد و پیامبر پرداخته‌اند.
  - در پایه سوم بیشتر از دیگر پایه‌ها شخصیت‌ها و قهرمانان ملی معرفی شده است.
  - فارسی پنجم و ششم بیشتر از پایه‌های دیگر بر مفهوم «حفظ میهن و جانبازی در راه وطن» تأکید کرده‌اند.

همچنین یافته‌های تحقیق نشان داد که در بین کتاب‌های شش گانه کتاب فارسی، به ترتیب کتاب‌های سوم با ۱۷، کتاب چهارم با ۱۹ و کتاب فارسی اول با ارایه ۲۰ درصد مؤلفه‌های ادبیات پایداری کمترین و کتاب فارسی ششم با ارایه ۳۱ درصد از مؤلفه‌های ادبیات پایداری بیشترین توجه را به این مؤلفه‌های داشته است.

منابع

قرآن کریم

اکبری شلدره، فریدون و اعضای تالیف (۱۳۹۹). *فارسی اول دبستان*. تهران، وزارت آموزش و پرورش.
اکبری شلدره، فریدون و اعضای تالیف (۱۳۹۹). *فارسی سوم دبستان*. تهران، وزارت آموزش و پرورش.

اکبری شلدره، فریدون و اعضای تالیف (۱۳۹۹). *فارسی چهارم دبستان*. تهران، وزارت آموزش و پرورش.

اکبری شلدره، فریدون و اعضای تالیف (۱۳۹۹). *فارسی پنجم دبستان*. تهران، وزارت آموزش و پرورش.
ایشانی، طاهره؛ حاجی حسین، منیژه (۱۳۹۶). *نقش کتاب فارسی بخوانیم دوره ابتدایی در هویت ملی*. مطالعات ملی، دوره ۱۸، شماره ۲، صص ۱۱۵-۱۳۱.

بصری، محمدصادق (۱۳۸۸). *سیر تحلیلی شعر مقاومت در ادبیات فارسی*. جلد ۱. کرمان، انتشارات دانشگاه شهید باهنر.

بیگ زاده، خلیل و آیت بروفرد (۱۳۹۹). *جلوه‌های پایداری در تصویرهای نمادین کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی*. مجله ادبیات پایداری، سال دوازدهم شماره ۲۳، صص ۳۵-۵۵.

- شناسایی میزان توجه به مؤلفه‌های ادبیات پایداری در برنامه درسی دوره ابتدایی حسین زاده، زینب؛ محمودی زاده مهرداد (۱۳۹۵). **ادبیات پایداری در شعر مشروطه با تکیه بر اشعار**. تهران، انتشارات مینوفر.
- حمیدی، اکرم؛ علی اکبر شیخی، حسین زینی پور، عبدالوهاب سماوی (۱۳۹۹). **ارزیابی ظرفیت کتاب‌های درسی بخوانیم دوره ابتدایی از حیث تطابق با چارچوب سنجش**. مطالعات برنامه درسی ایران، سال پانزدهم، شماره ۵۹، صص ۲۰۴-۱۸۳.
- خدادادی، فضل اله؛ سمیع زاده، رضا (۱۳۹۹). **تحلیل ساختار ادبیات پایداری در ژانرهای تعلیمی و مقاومت**. فصلنامه ادبیات پایداری، سال ۱۲، شماره ۲۳، صص ۸۴-۶۵.
- خموشی بیگدلی، صفیه؛ حسن مظاهری (۱۳۹۸). **بررسی میزان و توجه به مؤلفه‌های زیست محیطی در کتاب‌های درسی دوره ابتدایی**، فصلنامه مطالعات برنامه درسی، سال چهارم شماره ۵۵، صص ۱۷۷-۲۰۰.
- سراج، فرشته؛ روشن، بلقیس؛ نجفیان، آرزو؛ یوسفی راد، فاطمه (۱۳۹۸). **بررسی خوانایی کتاب‌های فارسی دوره ابتدایی: پایه‌های اول تا ششم**. فصلنامه مطالعات برنامه درسی. سال چهاردهم، شماره ۵۵، زمستان. صص ۱۴۰-۱۱۳.
- سنگری، محمدرضا (۱۳۸۳). **ادبیات پایداری**. فصلنامه شعر. شماره ۳۹، نیمه اول زمستان.
- سنگری، محمدرضا (۱۳۸۹). **ادبیات دفاع مقدس**. چاپ اول، تهران، صریر.
- شکری، غالی، (۱۳۶۶). «**ادب المقاومة**»، ترجمه: محمدحسین روحانی، بیروت، نشر نو، تهران.
- قاسم پور مقدم، حسین و اعضای تالیف (۱۳۹۹). **فارسی دوم دبستان**. تهران، وزارت آموزش و پرورش.
- قاسم پور مقدم، حسین و اعضای تالیف (۱۳۹۹). **فارسی ششم دبستان**. تهران، وزارت آموزش و پرورش.
- علوی مقدم، سیدبهنام؛ افراسیابی، مهدیه (۱۴۰۰). **مقایسه میزان حضور مؤلفه‌های هویت ملی در کتاب‌های قدیم و جدید زبان انگلیسی نظام آموزش و پرورش رسمی ایران**. فصلنامه مطالعات برنامه درسی. سال شانزدهم، شماره ۶۰، بهار. صص ۱۷۴-۱۴۷.
- غنی پور، احمد؛ احمد خلیلی و محسن مهدی نیا (۱۳۹۱). **تحلیل مؤلفه‌های ادبیات پایداری در اشعار طاهره صفار زاده**، ادبیات پایداری، سال چهارم، شماره هفت، صص ۱۳۹-۱۷۶.

کاموربخشایش، جواد؛ دادبه، اصغر؛ بهرام گنابادی (۱۳۹۹). پیوستگی تاریخی - فرهنگی ادبیات دفاع مقدس با ادبیات پایداری. فصلنامه پژوهشهای نقد ادبی و سبک شناسی. دوره ۱۱ شماره ۳. صص ۱۹۰-۱۶۵.

مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۹۰). تهران، دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش.

یوسف زاده، محمدرضا؛ شاهرادی، مرتضی (۱۳۹۹). ارائه مدل برنامه درسی تربیت سیاسی بر اساس ساحت تربیت اجتماعی - سیاسی سند تحول بنیادین آموزش و پرورش برای دانش‌آموزان دوره متوسطه اول. مسایل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی. سال پنجم. شماره ۱. صص ۱۷۳-۲۰۶.